

ΤΑ ΤΕΙΧΗ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ ΤΩΝ ΜΥΚΗΝΩΝ

Αἱ ὑπὸ τῆς ὑπηρεσίας ἀναστηλώσεως τοῦ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Παιδείας καὶ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ συναδέλφου κ. Ἀν. Ὁρλάνδου καὶ τοῦ ἐπιθεωρητοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Εὐστ. Στίκα γινόμεναι ἀνιδρυτικαὶ ἐργασίαι εἰς Μυκῆνας, θὰ ἐπιτρέψωσι τὴν ἐκ νέου συστηματικὴν μελέτην τῶν τειχῶν τῆς βασιλίδος τοῦ Μυκηναϊκοῦ κόσμου καί, ὥς ἐλπίζωμεν, τὴν λύσιν τῶν προβλημάτων τῶν σχετικῶν πρὸς αὐτά ¹. Ἡ συστηματικὴ αὕτη ἔρευνα εἶναι ἀπαραίτητος, διότι αἱ μέχρι τοῦδε γινόμεναι παρατηρήσεις καὶ μελέται πρέπει νὰ θεωρηθῶσι μόνον ὥς εἰσαγωγικαί. Ἦδη ὁ Schliemann διέκρινε τοὺς τρεῖς ρυθμοὺς τειχοδομίας, τοὺς ὁποίους παρουσιάζει ὁ περιβόλος τῶν Μυκηνῶν ἀπὸ τοῦ Τσουντα δὲ καὶ ἐντεῦθεν οἱ μελετηταὶ τῶν προϊστορικῶν χρόνων ἐδέχθησαν ὅτι τὰ τμήματα τὰ ἱδρυμένα κατὰ τὸν κυκλώπειον καὶ τὸν ἰσόδομον ρυθμὸν εἶναι προϊστορικά, ἐνῶ τὰ κατὰ τὸν πολυγωνικὸν τρόπον ἱδρυμένα ἀνάγονται εἰς τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους καὶ ἦσαν ἀπλῆ ἐπισκευὴ τοῦ προϊστορικοῦ περιβόλου. Πότε ὅμως ἱδρύθησαν τὰ προϊστορικὰ τεῖχη καὶ ἂν ὅλα τὰ τμήματα αὐτῶν ἀνάγονται εἰς τοὺς ἰδίους χρόνους ἀκόμη δὲν καθωρίσθη ἐπακριβῶς.

Ὁ Τσουντας πρὸ χρόνων ἀπέδειξεν ὅτι ἡ ἀνατολικὴ ἄκρα τοῦ περιβόλου, ἡ ὑπὸ τῶν γραμμάτων I - Θ - Η τοῦ σχεδίου 1 ὑποδεικνυομένη, εἶναι μεταγενεστέρα προσθήκη, ἀναγομένη εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς ². Οἱ χρόνοι τοῦ λοιποῦ περιβόλου ὅμως παρέμειναν ἀβέβαιοι μέχρι τῶν ἡμερῶν τοῦ A. J. B. Wace. Ὁ σοφὸς οὗτος ἐρευγητὴς τῶν

1. Πρὸς τὸν συνάδελφον κ. Ὁρλάνδον καὶ πρὸς τὸν κ. Στίκαν, οἱ ὁποῖοι ἔθεσαν εἰς τὴν διάθεσίν μου τὸ εἰς Μυκῆνας ἐργατικόν των προσωπικόν, θέλω καὶ ἐντεῦθεν νὰ ἐκφράσω θερμὰς εὐχαριστίας διὰ τὰς εὐκολίας καὶ τὴν βοήθειαν, τὴν ὁποίαν μοι παρέσχον. Ἄνευ αὐτῆς θὰ ἦτο πολὺ δύσκολος ἂν μὴ ἀδύνατος, ἡ συμπλήρωσις τῆς μελέτης μου ταύτης. Καὶ πρὸς τὸν ἔφορον Ἀργολίδος κ. Ἰω. Παπαδημητρίου ὀφείλω χάριτας διὰ τὴν πρόθυμον συνεργασίαν του καὶ τὴν ἄδειαν, ὅπως μελετήσω καὶ τὰ σχετικὰ εὐρήματά του.

2. «Zur einigen mykenischen Streitfragen», Jahrbuch, 1895, σ. 143 κ.ἐξ.

Μυκηνῶν ἐδίδαξαν ὅτι ὁ περίβολος, πλὴν τῆς ἀνατολικῆς προσθήκης, ἀνάγεται εἰς τοὺς ἰδίους χρόνους καὶ ὅτι τὰ τμήματα, τὰ τε κατὰ τὸν ἰσόδομον ρυθμὸν ἐκτισμένα καὶ τὰ κυκλώπεια, εἶναι σύγχρονα καὶ ὅτι ἐκτίσθησαν περὶ τὸ 1330 π.Χ. περίπου ¹. Τὸ συμπέρασμά του τοῦτο ἐβάσισεν ἐπὶ ὁστράκων, τὰ ὁποῖα ἀνεῦρε πρὸ καὶ περὶ τὴν Πύλην τῶν Λεόντων, περὶ τὴν Βορείαν Πύλην καὶ εἰς μερικά σημεῖα τοῦ τείχους, κείμενα μεταξὺ τῶν δύο πυλῶν. Τὸ συμπέρασμα τοῦτο τοῦ Wace δὲν ἐγένετο παρὰ πάντων δεκτόν, διότι ἐσημειώθη ² ὅτι τὰ νεώτερα τῶν περὶ οὗ ὁ λόγος ὁστράκων ἀνάγονται εἰς τὴν ὑστεροελλαδικὴν III B (Y. E. III B) ἐποχὴν, ἡ ὁποία ὑπὸ τοῦ Furumark χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ 1300 μέχρι τοῦ 1230 π.Χ. ³.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν ὁστράκων ἔχομεν καὶ ἄλλα μαρτύρια, τὰ ὁποῖα μέχρι τοῦδε δὲν ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν. Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Πύλης τῶν Λεόντων μετὰ τῶν ὁστράκων ὁ Wace ἀνεῦρε καὶ ἀριθμὸν μυκηναϊκῶν εἰδωλίων. Ἔτι δὲ καὶ ὑπ' αὐτὸ τὸ τείχος, πρὸς τὰ δυτικὰ τοῦ Κύκλου Α τῶν βασιλικῶν τάφων, ἀνεκάλυψεν ὁκτὼ μυκηναϊκὰ εἰδώλια. Δυστυχῶς εἰς τὴν δημοσίευσίν του δὲν ἀναφέρει τοὺς τύπους, εἰς τοὺς ὁποίους τὰ εἰδώλια ταῦτα διακρίνονται, ἀλλ' ἀπλῶς σημειώνει ὅτι ἦσαν «of the usual L. H. III types» ⁴. Τὰ μυκηναϊκὰ εἰδώλια νῦν διακρίνονται εἰς ἀρχαιότερους καὶ νεωτέρους τύπους, γενικῶς ὅμως χαρακτηρίζουσι τὴν Y. E. III B ἐποχὴν καὶ χρονολογοῦνται μετὰ τὸ 1300 π.Χ. περίπου.

Ὁ Wace καὶ πάλιν ἐδίδαξαν ὅτι ὁ Κύκλος Α, ὁ περικλείων τοὺς βασιλικοὺς τάφους τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν, εἶναι σύγχρονος πρὸς τὸ τείχος, τὸ ὁποῖον τοὺς περιθέει καὶ πρὸς τὴν Πύλην τῶν Λεόντων ⁵. Τὸ συμπέρασμά του τοῦτο ἐγένετο δεκτὸν ὑπὸ τῶν πλείστων τῶν προϊστοριολόγων. Ὁ συνάδελφος κ. Μαρινάτος ὅμως ὑποστηρίζει ὅτι ὁ κύκλος οὗτος εἶναι σύγχρονος πρὸς τοὺς τάφους, τοὺς ὁποίους περιλαμβάνει, διηυθετήθη ὅμως κάπως ὅτε ἰδρῦθη τὸ νότιον τείχος καὶ ἡ Πύλη τῶν Λεόντων. Τὴν γνώμην του ταύτην βασίζει ἐπὶ σοβαρωτάτων ἐπιχειρημάτων ⁶. Τοῦ παρόντος δὲν εἶναι ἡ βάσανος τοῦ προβλήματος, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει ὁ κύκλος, νομίζω ὅμως ὅτι τὸ συμπέρασμα τοῦ Wace εἶναι ὀρθόν. Ἡ ἐπίχωσις, ἡ ὁποία κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Schliemann ἐκάλυπτε τοὺς τάφους ἦτο τοιαύτη, ὥστε δύναται

1. B.S.A., 25 (1921-1923), σ. 12-13 καὶ Mycenæ, σ. 133-134.

2. Ὅρα π.χ. Mackerrang M. B., Late Mycenaean Vases, A.J.A. 42 (1938), σ. 537-559 καὶ ἰδίᾳ 555-559.

3. Furumark A., The Chronology of Mycenaean Pottery, σ. 115.

4. B.S.A. 25 (1921-1923), σ. 106.

5. Mycenæ, σ. 134.

6. Μαρινάτος Σπ., Περὶ τοὺς νέους βασιλικοὺς τάφους τῶν Μυκηνῶν, Γέρας Ἀντωνίου Κεραμοπούλλου, σ. 78 ἐξ.

νὰ ἐξηγηθῇ μόνον, ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι εἰς μίαν δεδομένην ἐποχὴν ὁλόκληρος ὁ χώρος τοῦ κύκλου ἰσοπεδώθη τεχνητῶς καὶ μὲ ξένην πρὸς τοὺς τάφους ἐπίχωσιν. Ἡ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Κεραμοπούλλου γενομένη ἀνασκαφὴ τοῦ μικροῦ βραχώδους κοιλώματος, τὸ ὁποῖον ἀποκαλεῖ οὗτος «σπήλαιον», τοῦ ἀποκαλυφθέντος εἰς τὸ μέσον σχεδὸν τοῦ κύκλου καὶ μεταξὺ τῶν τάφων IV καὶ I, παρέχει, νομίζομεν, σχετικὰ δεδομένα πρὸς τὸ πρόβλημα ἡμῶν¹. Ἡ ἐπίχωσις περιεῖχε πολλὰ ὄστρακα, «ἄτινα, φύρδην μείγδην εὐρεθέντα καθ' ὅλον τὸ βάθος τοῦ σπηλαίου, ἀνάγονται ἄλλα μὲν εἰς τοὺς πρωῒτους μυκηναϊκοὺς χρόνους, εἰς οὓς καὶ οἱ παλαιότατοι τῶν βασιλικῶν τάφων, ἄλλα δὲ εἰς τὴν ἔξοδον ἐκ τῆς Μυκηναϊκῆς περιόδου» καὶ σημειώνει ὁ Κεραμόπουλος : «τὰ τελευταῖα ταῦτα ἦσαν —ἐπαναλαμβάνω— κατεσπαρμένα εἰς ὅλα τὰ στρώματα τοῦ σπηλαίου καὶ εἰς τὰ βαθύτατα». Τὸ ποῖον τῆς πληροῦσης τὸ «σπήλαιον» ἐπιχώσεως δὲν δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς διατάραξιν, τυχαίως γενομένην κατὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ τείχους καὶ τῆς νέας εἰσόδου τοῦ Κύκλου Α, ἀλλὰ εἰς τὴν ἀναπόφευκτον πρόσχωσιν κατὰ τὴν ἰσοπέδωσιν τοῦ χώρου. Τὰ εἰς αὐτὴν ἀνευρεθέντα ὄστρακα, καὶ βεβαίως τὰ νεώτερα ἐξ αὐτῶν, χρονολογοῦσι τὴν ἰσοπέδωσιν ταύτην. Ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Κεραμοπούλλου παρεχομένων φωτογραφιῶν συνάγεται ὅτι τὰ νεώτερα ὄστρακα τῆς ἐπιχώσεως τοῦ «σπηλαίου» ἀνάγονται εἰς Υ. Ε. III Β χρόνους καὶ δὴ καὶ εἰς προκεχωρημένους. Ἡ νέα διάταξις τοῦ Κύκλου Α, ἡ σύγχρονος πρὸς τὴν Πύλιν τῶν Λεόντων, καὶ τοῦ πρὸς νότον τείχους κατ' ἀκολουθίαν πρέπει νὰ ἀναχθῇ εἰς τοὺς ἰδίους ἐκεῖνους χρόνους.

Ἀκόμη ἔχομεν καὶ ἑτέραν μαρτυρίαν, ἥτις μέχρι τοῦδε ἡγνοήθη. Μεταξὺ τῶν κτερισμάτων τοῦ τάφου I, ὁ Schliemann ἀνεῦρε καὶ δύο εἰδώλια, τὰ ὁποῖα ἀπεικόνισεν ὁ Schuchardt². Τὰ εἰδώλια ταῦτα εἶναι τοῦ τύπου Ψ, τὸ ἐν δ' ἐξ αὐτῶν ἔχει βάσιν κοίλην καὶ ἀνήκει εἰς τύπον κατὰ πολὺ νεώτερον τοῦ ἀρχικοῦ, τοῦ τεθέντος ἐν χρήσει περὶ τὸ 1300 π.Χ.³. Ἡ θέσις τοῦ τάφου I εἰς τὸ μέσον σχεδὸν τοῦ Κύκλου Α καὶ ἡ ὑπὲρ τὴν στέγην του ἐπίχωσις ἀποκλείει τὴν πιθανότητα τῆς διεισδύσεως τῶν εἰδωλίων τούτων εἰς τὸν λάκκον, κατὰ τὸ διάστημα τῶν ἐργασιῶν τῆς οἰκοδομῆς τοῦ τείχους. Ἀλλὰ πῶς τὰ δύο ταῦτα εἰδώλια εὐρέθησαν εἰς αὐτόν ; Ὁ Καρα εἰς τὴν

1. Κεραμόπουλος 'Α., Περὶ τῶν βασιλικῶν τάφων τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν, Ἀρχ. Ἐφημ. 1918, σ. 52 - 57.

2. Schuchardt C., Schliemann's Excavations, εἰκ. 159 - 160 καὶ σ. 185 - 186.

3. Σχετικῶς διὰ τὰ Μυκηναϊκὰ εἰδώλια ὄρα : Furumark A., The Chronology of Mycenaean Pottery, σ. 86 - 89 καὶ Μυλωνᾶ Γ. Ε., Μυκηναϊκὰ εἰδώλια, Ἐλετηαὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, σ. 139 - 152, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

περιγραφὴν τοῦ τῶν εἰδωλίων προσθέτει ὅτι ταῦτα εὐρέθησαν εἰς τὴν ἐπίχωσιν, ἡ ὁποία ἐπλήρου τὸν τάφον¹. Προφανῶς ἡ προσθήκη ἐγράφη, ἵνα δικαιολογηθῇ ἡ παρουσία ἀντικειμένων Υ. Ε. III Β χρόνων μετὰ κτερισμάτων τῆς Υ. Ε. I ἐποχῆς. Ὁ Schliemann ὁμως ρητῶς λέγει ὅτι τὰ εἰδώλια ταῦτα εὐρέθησαν ἐντὸς τοῦ τάφου καὶ μετὰ τῶν ἄλλων κτερισμάτων καὶ οὐχὶ εἰς τὴν ἐπίχωσιν αὐτοῦ². Ἡ παρουσία τῶν θὰ πρέπη νὰ ἐξηγηθῇ κατ' ἄλλον τρόπον, καὶ ἡ ἐργασία τοῦ Κεραμοπούλλου νομίζω ὅτι μᾶς παρέχει τὴν ἀληθῆ ἐξήγησιν.

Μεταξὺ ἄλλων ὁ σοφὸς καθηγητὴς ἐσημείωσεν ὅτι «ἡ βορεία παρειαὺ αὐτοῦ (τοῦ «σπηλαίου») εἶχεν ὀπὴν ἀκανόνιστον, μικράν, ἀνοίγματος 0,50 περίπου, κεκλεισμένην διὰ πλίνθων ὤμων ἡχρωμένων. Δέν μοι φαίνεται πιθανόν», προσθέτει ὁ ἐρευνήσας, «ὅτι ἡ ὀπὴ αὕτη ἦτο ἐνταῦθα ἔκπαλαι, πιστεύω δὲ μᾶλλον ὅτι ἠνεύχθη, ὅτε ἐσκάφη ὁ Α τάφος, ὥστε τὸ σπήλαιον ἦτο παλαιότερον, ἡ δὲ διὰ πλίνθων ἀποτείχισις ἐγένετο, τοῦ σπηλαίου ὄντος προσωρισμένον νὰ παραμένῃ ἄρτιον καὶ ἀνοικτόν. Τὸ κατώτερον μέρος τῆς ἀποτετειχισμένης ὀπῆς εἶχεν ὀπισθεν καὶ τὸν νότιον ἐσωτερικὸν ξηρότοιχον τοῦ τάφου Α»³. Ὡς μοι ἐγνώρισε πρὸ καιροῦ ὁ σεβαστὸς συνάδελφος κ. Κεραμόπουλος ἡ ἀποτείχισις τῆς ὀπῆς δὲν διεσφύζετο πλήρως, τὸ ἀνώτερον δ' αὐτῆς τριγωνικὸν τμῆμα εὐρέθη ἀνοικτόν. Διὰ τοῦ ἀνοίγματος ἐκείνου καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἰσοπεδώσεως τοῦ χώρου τοῦ Κύκλου Α, ὅτε τὸ «σπήλαιον» ἐπληρώθη χωμάτων, τὰ δύο εἰδώλια θὰ κατωλίσθησαν εἰς τὸν τάφον Ι. Κατ' ἀκολουθίαν καὶ ταῦτα, πολύτιμα τεκμήρια ὄντα, ὑποδεικνύουσι τοὺς χρόνους τῆς ἰσοπεδώσεως, τῆς τελικῆς διευθετήσεως τοῦ κύκλου τούτου καὶ τῆς ἀνιδρύσεως τοῦ νοτίου τείχους καὶ τῆς Πύλης τῶν Λεόντων.

Ὁ Wace ἐδέχθη ὅτι τὸ ἰσόδομον τμῆμα τοῦ τείχους εἶναι περίπου σύγχρονον πρὸς τὸν λεγόμενον Θησαυρὸν τοῦ Ἀτρέως. Οἱ μελετῆται τῶν Μινωϊκῶν καὶ Μυκηναϊκῶν χρόνων δὲν συμφωνοῦσιν ὥς πρὸς τοὺς χρόνους τῆς κατασκευῆς τοῦ θολωτοῦ τούτου μνημείου. Ὁ Sir Arthur Evans καὶ ὁ Sir John Myres ἀνάγουσι τὴν κατασκευὴν τοῦ Θησαυροῦ εἰς τὴν 17ην π.Χ. ἑκατονταετηρίδα, διὰ νὰ στηρίξωσι τὴν ὑπόθεσιν τῆς Μινωϊκῆς προελεύσεως τῶν θολωτῶν τάφων⁴. Ὁ Wace πιστεύει ὅτι ὁ Θησαυρὸς ἰδρύθη

1. Karo G., Die Schachtgräber von Mykenai, σ. 68, πίν. 150 καὶ ἀρ. 204 καὶ 205.

2. Schliemann H., Mycenæ, σ. 154-155.

3. "Ενθ' ἀνωτ., σ. 53.

4. Evans Arthur, Palace of Minos, III, σ. 201 καὶ IV, σ. 244. Shaft Graves and Beehive Tombs of Mycenæ. Myres John, Who Were the Greeks, σ. 282-284, 381-382, 574. "Ορα ἐπίσης καὶ Catalogue of Greek and Roman Sculpture in the British Museum, 1928, I, μέρος Α', σ. 14 κ.ἐξ.

κατὰ τὴν 14ην π.Χ. ἑκατονταετηρίδα καὶ περὶ τὸ 1330 π.Χ. περίπου¹. Ὁ Mackebrandt καὶ ἄλλοι τὸν τοποθετοῦν εἰς τὰ μέσα τῆς 13ης π.Χ. ἑκατονταετηρίδος². Δυστυχῶς τὰ ἐπιστημονικὰ δεδομένα, ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ ἦτο δυνατόν νὰ βασίσωμεν τελικὰ συμπεράσματα, εἶναι ἐλάχιστα καὶ ἐν πολλοῖς ἀβέβητα. Ἀλλὰ κάτωθεν τοῦ νοτίου τμήματος τοῦ κατωφλίου τοῦ τάφου ὁ Wace ἀνεῦρεν ὀστρακὸν τῶν Υ. Ε. ΙΙΙ Β χρόνων. Τοῦτο καὶ τὰ διάφορα εἰδῶλια, τὰ ὁποῖα ἀνεκάλυψε κάτωθεν τοῦ τοίχου τοῦ δρόμου καὶ περὶ αὐτόν, ὑποδεικνύουν τὰ μέσα τῆς 13ης π.Χ. ἑκατονταετηρίδος καὶ τοὺς περὶ τὸ 1250 π.Χ. χρόνους ὥς τὰ μόνα χρονικὰ ὄρια τῆς κατασκευῆς του. Εἰς τοὺς ἰδίους χρόνους θὰ πρόπῃ νὰ ἀναχθῇ καὶ ἡ κατασκευὴ τοῦ νοτίου τείχους τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν καὶ ἡ Πύλη τῶν Λεόντων, ἡ ὁποία κατὰ τὸν Wace εἶναι σύγχρονος τοῦ Θησαυροῦ τοῦ Ἀτρέως.

Ἡ ἀνασκόπησις τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν στοιχείων, τῶν σχέσιν ἐχόντων πρὸς τὴν Πύλην τῶν Λεόντων, καὶ πρὸς τὴν ἐπέκτασιν πρὸς νότον τοῦ Κυκλωπείου τείχους ἄγει εἰς ἐν καὶ μόνον συμπέρασμα : Ἡ Πύλη τῶν Λεόντων, ἡ ἰσόδομος ἐπένδυσις τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους τῆς ἐξωτερικῆς αὐλῆς, τὸ πρὸς νότον τῆς Πύλης κυκλώπειον τεῖχος καὶ ἡ διατηρουμένη συνέχειά του μέχρι τοῦ Χάβου ἰδρύθησαν κατὰ τὴν Υ. Ε. ΙΙΙ Β ἐποχὴν καὶ εἰς προκεχωρημένους μάλιστα χρόνους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Τὴν ὑπαρξιν τῆς Υ. Ε. ΙΙΙ Β ἐποχῆς ὑπέδειξε πρὸ πολλοῦ ὁ Blegen, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν καθώρισε τὰ χρονικὰ της ὄρια³. Ταῦτα ὠρίσθησαν ὑπὸ τοῦ Furumark μεταξὺ τοῦ 1300 καὶ τοῦ 1230 π.Χ., ἐγένοντο δὲ σχετικῶς παρὰ πάντων δεκτά⁴. Ἐσχάτως ὁ Wace ἀνήγαγε τὴν ἀρχὴν τῆς Υ. Ε. ΙΙΙ Β ἐποχῆς εἰς τὸ 1340 π.Χ. καὶ κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν ἔφερε τὴν ὑπ' αὐτοῦ προταθεῖσαν χρονολογίαν τῆς Πύλης, τῶν τειχῶν καὶ τοῦ Θησαυροῦ τοῦ Ἀτρέως, ἥτοι 1330 π.Χ., ἐντὸς τῶν χρονικῶν ὁρίων τῆς ἐποχῆς. Δυστυχῶς ὅμως τὴν χρονολογικὴν ταύτην ἀλλαγὴν δὲν ἐστήριξεν ἐπὶ ἐπιστημονικῶν δεδομένων ἀλλ' ἐπ' ἀμφιβόλων συλλογισμῶν. «The dating (1300 – 1230 π.Χ.)», γράφει, «suggested by Furumark... for this stage is not acceptable, for he gives one hundred and twenty-four years to the L. H. ΙΙΙ Α stage (which to judge by the amount of pottery so far known cannot have been so long) and only seventy years to the L. H. ΙΙΙ Β stage (to which belongs an enormous amount of pottery). It is better thus to shorten Furumark's L. H. ΙΙΙ Α stage and place its end not long

1. Mycenæ, σ. 119 - 131.

2. A.J.A. 42 (1938), σ. 555 - 559. Dinsmoor W., The Architecture of Ancient Greece, σ. 29 κ.ξξ.

3. Blegen C. W., Zygouries, σ. 28 κ.ξξ. καὶ 143 κ.ξξ.

4. Furumark A., ἐνθ' ἄνωτ., σ. 115.

after the close of the Amarna epoch and to expand the L. H. III B stage accordingly by the same amount at its beginning»¹. Ἀλλὰ τὸ ὅριον τῆς ἀρχῆς τῆς Y. E. III B ἐποχῆς ἀσφαλῶς τίθεται ἀπὸ τὰ εὐρήματα τοῦ Gurob, τῆς Gaza καὶ τῆς Βίβλου εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Seti I, ἤτοι περὶ τὸ 1300 π.Χ. Τὸ τέλος τῆς ἴσως θὰ πρέπη νὰ τεθῇ περὶ τὸ 1210 π.Χ., διότι χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀγγελία, μικρὸν ἀπέχοντα τῶν γνωστῶν ἀγγείων τῶν Φιλισταίων, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται περὶ τὸ 1200 π.Χ. περίπου. Μεταξὺ λοιπὸν τοῦ 1300 καὶ τοῦ 1210 π.Χ. πρέπει νὰ τεθῇ ἡ κατασκευὴ τῆς Πύλης τῶν Λεόντων καὶ τοῦ νοτίου τείχους. Ἐπειδὴ δέ, ὡς εἶδομεν, ἡ ἐργασία αὕτη ἐγένετο εἰς προκεχωρημένους χρόνους τῆς Y. E. III B ἐποχῆς, θὰ πρέπη νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐγένετο περὶ τὸ 1250 π.Χ. τὸ ἐνωρίτερον.

Ἐὰν νῦν δεχθῶμεν τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Wace, καθ' ἣν ὁλόκληρος ὁ περιβολος, ἐκτὸς τῆς ἀνατολικῆς προσθήκης, ἰδρῦθη κατὰ τοὺς ἰδίους χρόνους, θὰ πρέπη νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὰ διασωθέντα προϊστορικά τείχη τῶν Μυκηνῶν ἐκτίσθησαν τὸ πρῶτον περὶ τὸ 1250 π.Χ. περίπου. Εἶναι ὅμως δυνατόν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ σπουδαῖον τοῦτο καὶ ἰσχυρὸν κέντρον πολιτισμοῦ καὶ πολιτικῆς ἐπιρροῆς παρέμενεν ἀνοχύρωτον, ἢ εἶχεν εὐτελεῖ τείχη, παντελῶς ἀφανισθέντα, μέχρι τῶν μέσων τῆς 13ης π.Χ. ἑκατονταετηρίδος; Πρὸς τοῦτοις πῶς θὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἐναρμονίσωμεν τὴν ὑπόθεσιν ταύτην μετὰ τὴν παράδοσιν, ἢ ὁποῖα διετήρησε τόσα σχετικὰ μαρτύρια; Πρὸς τὴν παράδοσιν ταύτην ἂς στρέψωμεν δι' ὀλίγων τὴν προσοχήν.

Δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι ἡ κατασκευὴ τῶν Κυκλωπείων τειχῶν τῶν Μυκηνῶν θὰ ἐνεποίησεν ἰσχυρὰν ἐντύπωσιν εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ λαοῦ, ἐντύπωσιν, ἢ ὁποῖα θὰ ἀπεκρυσταλλώθῃ εἰς τὴν παράδοσιν αὐτοῦ. Τὰ «λάινα, οὐράνια, Κυκλώπια τείχη» τῶν τραγικῶν, πράγματι συγκινοῦσι τὸν θεατὴν ἀκόμη καὶ σήμερον, ὅσον καὶ αἱ πυραμίδες τῆς Αἰγύπτου. Ἡ θέα τοῦ ἐξ ὀγκολίθων ὑπερανθρώπου τείχους, τοῦ ὑψουμένου ἄνωθεν τοῦ Χάρου ἰδίᾳ καὶ ἰδρυμένου ἐπὶ τῆς ὀφρῦος αὐτῆς τῆς βραχῶδους καὶ ἀποκρήνου πλευρᾶς του, προκαλεῖ τὸν θαυμασμὸν καὶ τὸ δέος ἀκόμη καὶ τῶν ἰδρυτῶν τῶν οὐρανοευστῶν. Ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τοῦ ἀνατολικοῦ ἰσοδόμου πύργου Μ, μετὰ τὴν ὑπέροχον θέαν τοῦ Ἀργολικοῦ πεδίου πρὸ ὀφθαλμῶν, πόσας φορὰς προσεπάθησα νὰ ὑπολογίσω τὸν ἀτέρμονα μόχθον στρατιᾶς ὅλης ἐργατῶν, ὁ ὁποῖος ὑπόκειται τοῦ θαυμαστοῦ τούτου ἔργου! Πόσας φορὰς προσεπάθησα νὰ διαισθανθῶ τὴν ἐσωτέραν δύναμιν, ἣτις ἐνέπνευσε τὴν κινητήριον θέλησιν τῶν δημιουργῶν του! Ὑπεύθυνος τῆς ἐμπνευσμένης προσπαθείας ἀσφαλῶς θὰ ἦτο ὁ ἄρχων τοῦ τόπου, τοῦ δ' ἄρχοντος τούτου τὸ ὄνομα θὰ συνεδέετο στερεῶς μετὰ τὸ συντελεσθὲν ἔργον καὶ ἀσφαλῶς θὰ διετηρεῖτο εἰς τὴν συνε-

1. Wace A.J.B., B.S.A. 48 (1953), σ. 15, ὑπόσημ. 22.

δησιν καὶ παραδόσιν τοῦ δημιουργοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἀπογόνων του. Εἰς τὴν παραδόσιν τὸ ὄνομα τοῦ Περσέως εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένον μὲ τὴν ἰδρυσιν τῆς πόλεως. «Καὶ ὅτι μὲν Περσεὺς ἐγένετο Μυκηνῶν οἰκιστής, ἴσασιν Ἕλληνες», λέγει ὁ Πausanías¹.

Ἡ παράδοσις ἐπίσης διετήρησεν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς καὶ τὰ ὀνόματα τῶν βασιλέων τῶν Μυκηνῶν ἀπὸ τοῦ Περσέως μέχρι τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν καὶ τῆς ὑπ' ἐκείνων καταστροφῆς τῆς κοιτίδος τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ². Τὸν Περσέα διεδέχθη ὁ Ἀλεκτρυών καὶ ἐκείνον ὁ Σθένης, διὰ τοῦ ὁποίου οἱ Πελοπίδαι τὸ πρῶτον ἦλθον εἰς Μυκῆνας. Διότι ὁ Σθένης ἐνυμφεύθη τὴν Νικίππην, θυγατέρα τοῦ Πέλοπος, καὶ εἰς τὴν πόλιν τῆς ἀδελφῆς των κατέφυγον ὁ Ἀτρεὺς καὶ ὁ Θυέστης, ὅτε ἐξεδιώχθησαν τῆς Ὀλυμπίας ὑπὸ τοῦ πατρὸς των. Τὸν Σθένηλον διεδέχθη ὁ Εὐρυσθεὺς καὶ τοῦτον, φονευθέντα εἰς Ἀττικὴν, οἱ Πελοπίδαι³. Εἰς τὸ Β τῆς Ἰλιάδος εὐρίσκομεν τὴν ἱστορίαν τῆς διαδοχῆς τῶν Πελοπιδῶν : Τὸν Ἀτρεά διεδέχθη ὁ Θυέστης καὶ ἐκείνον ὁ Ἀγαμέμνων, ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ ὁποίου ὥργανώθη ἡ Τρωϊκὴ ἐκστρατεία⁴. Κατὰ ταῦτα ἀπὸ τοῦ Περσέως μέχρι τῶν Τρωϊκῶν ἔχομεν τοῦλάχιστον ἑξ βασιλεῖς, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ τρεῖς ἀνήκουσιν εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ Περσέως καὶ οἱ ἔτεροι τρεῖς εἰς τὴν τοῦ Πέλοπος. Πόσον χρόνον ἐβασίλευσεν ἕκαστος τῶν βασιλέων εἶναι ἀδύνατον νὰ ὁρισθῇ, ἔχομεν ὅμως χρονολογικά τινα δεδομένα σημαντικά.

Ἡ ὑπὸ τῆς παραδόσεως διασωθεῖσα χρονολογία τῆς πτώσεως τῆς Τροίας, 1184 π.Χ. περίπου, φαίνεται ὡς συμφωνοῦσα πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρεῦνης συναγόμενα συμπεράσματα. Τὸ γεγονός τοῦτο ἔλαβε χώραν, διαρκούσης τῆς βασιλείας τοῦ Ἀγαμέμνονος. Εἰς τὸ Πάριον Χρονικὸν εὐρίσκομεν ὅτι ὁ Ἡρακλῆς ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας καὶ ὅτι ἴσως ἐμνήθη εἰς τὰ ἐν Ἀγραῖς μυστήρια, διαρκούσης τῆς βασιλείας τοῦ Αἰγέως περὶ τὸ 1307/6 – 1295/4 π.Χ.⁵. Ὁ Ἡρακλῆς ἦτο σύγχρονος τοῦ Εὐρυσθέως, τοῦ ὁποίου ἡ βασιλεία οὕτως τίθεται εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τῆς 13ης π.Χ. ἑκατονταετηρίδος. Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θησέως, τοῦ διαδόχου τοῦ Αἰγέως, ἔλαβε χώραν ἡ ἐκστρατεία τῶν ἑπτὰ ὑπὸ τὸν Ἀδραστον ἐναντίον τῶν Θηβῶν. Τὸ Πάριον Χρονικὸν θέτει ταύτην περὶ τὰ 1251/0 π.Χ. Τὴν ἐκστρατείαν ταύτην ὀρίζει ἡ παράδοσις κατὰ μίαν γενεὰν ἀρχαιότεραν τῶν Τρωϊκῶν⁶ καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἰς τοὺς χρόνους τῆς βασιλείας τοῦ Ἀτρεὺς καὶ τοῦ Θυέ-

1. II, 15, 4.

2. Ἀπολλοδώρου, Βιβλιοθήκη, Β', 4, 5 – Β', 4, 6.

3. Θουκυδίδου, Α', 9.

4. B 102 – 108.

5. Jacoby F., Das Marmor Parium, σ. 8 καὶ 9.

6. Ὅρα καὶ Ἰλιάδος Δ 365 κ.ἐξ.

στου, ἥτις πρέπει νὰ τεθῇ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1250 καὶ 1200 π.Χ. Ἡ τοῦ Περσέως, ὁ ὁποῖος ἀπέχει μίαν ἢ δύο γενεὰς τοῦ Εὐρυσθέως καὶ τοῦ Ἀτρεΰς, ἀσφαλῶς θὰ πρέπη νὰ τεθῇ πολὺ πρὸ τοῦ 1250 π.Χ. Βεβαίως, δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν τὰ ἐν τῷ Παρίῳ Χρονικῷ περιεχόμενα καὶ χρονολογικῶς ὡς ἀπολύτως ὀρθά, ἀλλὰ μόνον ὡς ἐνισχυτικὰ τῶν ὑποθέσεων, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ στηριχθῶσιν εἰς τὴν παράδοσιν. Τὰ στοιχεῖα τῆς διαδοχῆς, τὰ διασωθέντα ὑπὸ τῆς παραδόσεως, καὶ αἱ χρονολογικαὶ ἐνδείξεις τοῦ Παρίου Χρονικοῦ ἐπιβάλλουσιν, νομίζομεν, τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Περσεὺς ἤρξε τῶν Μυκηνῶν μετὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 14ου π.Χ. αἰῶνος τοῦλάχιστον καὶ ὅτι ἴσως περὶ τὸ 1350 μέχρι 1330 ὁ ἥρως ἐκεῖνος ἐγένετο οἰκιστὴς τῶν Μυκηνῶν.

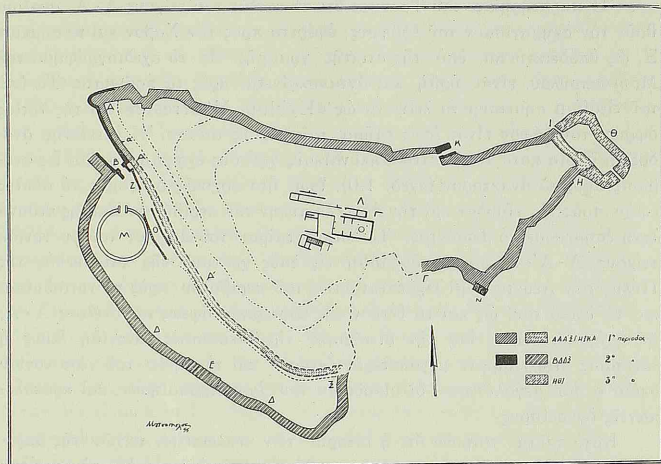
Ἡ ὑπὸ τῆς παραδόσεως ἐνδεικνυμένη χρονολογία τοῦ οἰκισμοῦ τῶν Μυκηνῶν φαίνεται ἀντίθετος πρὸς τὴν τῶν τειχῶν, ἐὰν δεχθῶμεν τὴν γνώμην τοῦ Wace, καθ' ἣν ἡ ὅλη ἔκτασις τοῦ περιβόλου, πλὴν τῆς ἀνατολικῆς γωνίας, ἦτο σύγχρονος, ὥς καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρεῦνης, τὰ ἀνάγοντα τὴν Πύλιν τῶν Λεόντων καὶ τὸ πρὸς τὸ νότον ταύτης κυκλώπειον τεῖχος εἰς τὸ 1250 π.Χ. περίπου. Θὰ εἶναι ὅμως ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς τὰ ἐπιστημονικὰ δεδομένα, ἐὰν δεχθῶμεν τὴν ὑπὸ τοῦ Τσοῦντα ἐκφρασθεῖσαν πρὸ πολλοῦ γνώμην, καθ' ἣν ὁ περίβολος τῶν Μυκηνῶν πρέπει νὰ διακριθῇ εἰς ἀρχαιότερον καὶ νεώτερον¹. Ὁ Wace δὲν ἐδέχθη τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Τσοῦντα, διότι ὁ τοῖχος Ζ, ὁ ὁποῖος ὑπετίθετο ὅτι ἀπετέλει συνέχειαν πρὸς νότον τοῦ ἀρχικοῦ περιβόλου, τῷ ἐφαίνετο μᾶλλον ὥς ἀναλημματικός². Τὸν παρελθόντα Ἰούνιον, ἐπωφελούμενος τῶν ἀναστηλωτικῶν εἰς Μυκῆνας ἐργασιῶν, ἐμελέτησα καὶ πῶς ἠρεύνησα τὸν τοῖχον Ζ καὶ ἐβεβαιώθην ὅτι ἦτο ἀναλημματικός καὶ νεώτερος τῆς Πύλης τῶν Λεόντων καὶ τῆς αὐλῆς τῆς. Ἀλλὰ συγχρόνως παρετήρησα ὅτι τὸ ἀνατολικὸν σκέλος τῆς ἐξωτερικῆς αὐλῆς τῆς Πύλης, τὸ Α-Α εἰς τὸ σχέδιον τοῦ Μουτσοπούλου, δὲν περατοῦται κατὰ τὸ νοτιοδυτικὸν αὐτοῦ ἄκρον, ὥς σημειοῦται ὑπὸ τοῦ Wace³, οὐδ' ὁμαλῶς, ἀλλὰ μᾶλλον ἀνωμάλως καὶ οἱ λίθοι του ἐξέχουσιν εἰς διάφορα ὕψη ὥς ἐὰν κατὰ τὸ σημεῖον ἐκεῖνο τὸ τεῖχος κατεστράφη καὶ οἱ λίθοι του ἀφηρεθήσαν. Πρὸς τούτοις ἡ ὑπὸ τῆς ὑπηρεσίας ἀναστηλώσεως γενομένη ἀνίδρυσις τῆς ἐξωτερικῆς ὀψεως τοῦ Α-Α μοὶ ἐπέτρεψε νὰ μελετήσω τὴν ἐσωτερικὴν διάταξιν τῆς τειχοδομίας αὐτοῦ. Παρετήρησα λοιπὸν ὅτι τὸ ἰσόδομον τεῖχος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ἐξωτερικῆς αὐλῆς τῆς Πύλης τῶν Λεόντων εἶναι ὄχι μόνον ἀπλῇ ἐπένδυσις, ἀλλὰ διαφέρει κατὰ τὴν φορὰν τῆς ἀπὸ τὸ ἐσώτερον

1. Τσοῦντα Χρ., Μυκῆναι καὶ Μυκηναῖος Πολιτισμός, σ. 109 - 110.

2. Wace A.J.B., B.S.A. 25 (1921 - 1923), σ. 62. Τὸν τοῖχον τούτον σημειώνει ὁ Wace διὰ τοῦ ἀριθμοῦ 9.

3. Mycenæ, εἰκ. 19.

τιμῆμα, τὸ ἰδρυμένον διὰ τιτανολίθων. Ἐπειδὴ δέ, ὥς γνωστὸν, τὸ ἐσώτερον τιμῆμα τείχους ἐπληροῦτο μετὰ τὸ πέρας τῆς κατασκευῆς τῶν ὄψεων, ἡ κατεύθυνσις τοῦ «γεμίσματος» πάντοτε εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν φορὰν τοῦ τείχους, τὴν δηλουμένην ὑπὸ τῶν ὄψεων. Τοῦτο δὲ συμβαίνει εἰς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος σκέλος. Τὸ ἐσώτερον τιμῆμα του δίδει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἀνῆκεν εἰς προγενέ-

Σχ. 1.

στερον τεῖχος, τοῦ ὁποίου ἡ φορὰ τοῦλάχιστον ἀπὸ τοῦ σημείου «α» ἦτο διάφορος τῆς ἀκολουθουμένης ὑπὸ τῆς ἰσοδόμου ἐπενδύσεως. Εἰς ὁρισμένα σημεία πρὸς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ σκέλους οἱ λίθοι τῆς ἐπενδύσεως ἐρείδονται, χωρὶς νὰ «δένουν», ἐπὶ τῶν ὀγκολίθων τοῦ ἐσωτέρου «γεμίσματος». Τοῦτο ἀσφαλῶς ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἐπένδυσις εἶναι νεώτερα προσθήκη, διότι κατὰ κανόνα τὸ πλήρωμα τοῦ πλάτους τῶν τειχῶν ἐγένετο, ἀφοῦ εἶχον κτισθῇ αἱ ὄψεις, ἥ τε ἐξωτερικὴ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ.

Πρὸς τούτοις ἐνῶ, κατὰ τὸν μυκηναϊκὸν τρόπον, τὰ τείχη μέχρι τῆς Πύλης τῶν Λεόντων ἀκολουθοῦσι τὴν ὁφρὺν τοῦ λόφου, ἀπὸ ταύτης ἐγκαταλείπουν τὸν φυσικὸν σχηματισμὸν τοῦ ἐδάφους καί, ἐκτεινόμενα πρὸς νότον, εἶναι ἰδρυμένα ἐπὶ σχετικῶς ὁμαλωτέρου χώρου. Διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς νοτίας ταύτης προεκτάσεως ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ κροκαλοπαγεῖς ὀγκολίθοι, γνωστοὶ σήμερον ὡς «ἀμυγδαλόπαιραι», ὅμοιοι πρὸς τοὺς χρησιμοποιηθέντας διὰ τὴν Πύλιν τῶν Λεόντων καὶ τὰ περὶ αὐτήν. Εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν

τοῦ βορείου κυκλωπείου τείχους δὲν ἀνεῦρον παρὰ τρεῖς κροκαλοπαγεῖς ὀγκολίθους καὶ δύο τούτων τοῦλάχιστον ὀφείλονται εἰς μεταγενεστέραν ἐπισκευήν. Ἡ χρῆσις τοῦ λίθου τούτου ὑποδεικνύει νεωτέρους χρόνους διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ νοτίου τείχους. Αἱ ἐνδείξεις, αἱ συναχθεῖσαι ἀνωτέρω, ἐπιβάλλουσιν, νομίζω, τὴν διάκρισιν τῶν τειχῶν τῶν Μυκηνῶν εἰς διαφόρους περιόδους.

Ἡ παρατήρησις τοῦ Τσουντα ὅτι τὸ σκέλος τοῦ τείχους Α - Α, ἀκολουθοῦν τὸν σχηματισμὸν τοῦ ἐδάφους, ἐφέρετο πρὸς τὸν Χάβον καὶ τὸ σημεῖον Ξ, ὡς ὑποδεικνύεται ὑπὸ τῆς στικτῆς γραμμῆς εἰς τὸ σχεδιογράφημα τοῦ Μουτσοπούλου, εἶναι ὀρθή καὶ ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ πράγματα. Τὰ ὑπὸ τοῦ Steffen σημειούμενα λείψανα ὡς «Kyklop. Maurreste» ἐπὶ τῆς νοτίας ὀφρῦος τοῦ λόφου εἶναι ἴσως τμήμα τοῦ τείχους τούτου. Ἡ ἐπικλινὴς ἀνοδος, ἡ ὁποία κατὰ τοὺς ὑστερομηκυναϊκοὺς χρόνους ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς ἀνάβασις πρὸς τὸ ἀνάκτορον (σχέδ. 1.0), ἴσως ἦτο ἀρχικῶς ὁ δρόμος, ὁ ὁποῖος ἔφερε πρὸς τὴν εἴσοδον καὶ τὴν ἀρχικὴν πύλην τοῦ περιβόλου. Ταύτης πιθανὰ ἔχνη ἐσημείωσεν ὁ Τσουντας. Τὸ λοιπὸν τμήμα τοῦ ἀρχικοῦ τούτου νοτίου τείχους, Α - Α' - Ξ, θὰ κατηδαφίσθη εἰς τοὺς χρόνους τῆς κατασκευῆς τῆς Πύλης τῶν Λεόντων καὶ τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ περιβόλου πρὸς τὰ νοτιοδυτικὰ καὶ τὰ ὑλικά του, ὡς καὶ τὸ ὑλικόν τῆς ἐξωτερικῆς ὀψευς τοῦ σκέλους Α - Α, θὰ ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἐπεκτάσεως. Ἐπειδὴ ὁμως ἡ ἐπέκτασις περιελάμβανε μεγαλυτέραν ἔκτασιν καὶ τὸ μῆκος τοῦ νέου νοτίου σκέλους ἦτο μεγαλύτερον, οἱ οἰκοδόμοι του ἐχρησιμοποίησαν καὶ κροκαλοπαγεῖς ὀγκολίθους.

Κατὰ ταῦτα πιστεύω ὅτι ἡ ἱστορία τῶν κυκλωπείων τειχῶν τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν πρέπει νὰ διακριθῇ εἰς τρεῖς ἐποχάς. Εἰς τὴν πρώτην καὶ ἀρχαιότεραν ἀνήκει ὁ περιβόλος Α - Ι - Η, Ξ - Α' - Α (σχέδ. 1). Ὁ περιβόλος οὗτος περικλείει τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ἀκροπόλεως καὶ ἀκολουθεῖ τὴν ὀφρὺν τοῦ σκληροῦ βράχου τοῦ λόφου τῆς. Εἰς τὴν δευτέραν περίοδον ἀνάγεται τὸ τεῖχος Α - Β - Δ - Δ - Ξ, ἡ Πύλη τῶν Λεόντων, καὶ ὁ δυτικὸς τῆς πύργος, ἡ ἐπένδυσις τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους τῆς ἐξωτερικῆς τῆς αὐλῆς, ὡς καὶ ἡ τῆς Βορείας Πύλης, καὶ ὁ ἀνατολικὸς πύργος Ν. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἡ περιχλειομένη ἔκτασις ἠϋξήθη καὶ οἱ βασιλικοὶ τάφοι τοῦ Κύκλου Α περιελήφθησαν εἰς τὴν ἔκτασιν τῆς ἀκροπόλεως. Ἡ ἀρχαιότερα εἴσοδος ἠχρηστεύθη, ὁ πρὸς αὐτὴν δρόμος μετεβλήθη εἰς ἀνάβασιν πρὸς τὸ ἀνάκτορον καὶ τὸ ἀρχαιότερον νότιον σκέλος τοῦ περιβόλου κατηδαφίσθη. Εἰς τὴν τρίτην περίοδον ἀνήκει ἡ ἀνατολικὴ ἐπέκτασις Ι - Θ - Η, εἰς τὴν ὁποίαν ἔχομεν τὴν περίφημον ὑπόγειον δεξαμενὴν τῶν Μυκηνῶν καὶ τὴν ἀνατολικὴν πυλίδα. Ἡ τοιαύτη εἰς περιόδους διάκρισις τῆς ἱστορίας τῶν τειχῶν καὶ ἡ κατὰ καιροὺς διεύρυνσις τῆς ἐκτάσεως τῆς ἀκροπόλεως ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸν μυκηναϊκὸν τρόπον τῆς δημιουργίας ὀχυρῶν κεντρικῶν πόλεων, ὡς οὗτος καταφαίνεται εἰς Τίρυνθα καὶ εἰς Ἀθήνας.

Ὑπολείπεται νῦν νὰ ὁρίσωμεν τὰ χρονικά ὅρια τῶν περιόδων τούτων. Δυστυχῶς τὰ ἐπιστημονικά δεδομένα τὰ σχετικὰ πρὸς τὸ χρονολογικὸν πρόβλημα εἶναι σχετικῶς πολὺ ὀλίγα. Ἐπ' αὐτῶν ὅμως στηριζόμενοι δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ δευτέρα περίοδος πρέπει νὰ τεθῇ εἰς τοὺς περὶ τὸ 1250 π.Χ. χρόνους. Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐκτίσθη ἡ Πύλη τῶν Λεόντων καὶ ἡ πρὸς νότον ἐπέκτασις τοῦ νοτίου τμήματος τοῦ περιβόλου. Ἡ τρίτη περίοδος εἶναι νεωτέρα καὶ ἴσως ἀνήκει εἰς τοὺς περὶ τὸ 1200 π.Χ. χρόνους. Διὰ τὴν πρώτην περίοδον δὲν ἔχομεν θετικὰ στοιχεῖα, ἀσφαλῶς ὅμως ἀνάγεται εἰς χρόνους ἀρχαιοτέρους τοῦ 1250 π.Χ., τοὺς χρόνους τῆς δευτέρας περιόδου. Δυνάμεθα νὰ συνδυάσωμεν ταύτην μὲ τὰ ἐκ τῆς παραδόσεως γνωστὰ καὶ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ περὶ τὸ 1330 π.Χ. χρόνοι, οἱ χρόνοι τοῦ Περσέως δηλαδή, ἀποτελοῦσι τὸ χρονικὸν τῆς ὅριον. Ἡ χρονολογία αὕτη εἶναι ὑποθετική. Ἐλπίζω ὅμως ὅτι ἡ συνέχεια τῆς ἐρεῦνης τῶν τειχῶν, τὴν ὁποίαν θὰ ἐπιχειρήσω τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1956, καὶ ἡ συνεχιζομένη ἐργασία τῆς ἀναστηλώσεως θὰ ἐπιτρέψωσι τὴν ἀκριβεστέραν μελέτην τοῦ προβλήματος καὶ θὰ παράσχωσι στοιχεῖα θετικά, ἐπὶ τῶν ὁποίων νὰ εἶναι δυνατόν νὰ στηρίξωμεν ὀριστικά συμπεράσματα. Ἴσως θὰ πρέπη νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅτι εἰς τὸν Περσέα ἀποδίδομεν τὴν ἰδρυσιν τοῦ ἀρχικοῦ περιβόλου. Εἰς τὸν Ἀτρεά πιστεύω ὅτι πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν τὴν κατασκευὴν τῆς Πύλης τῶν Λεόντων καὶ τῶν ἄλλων τειχῶν τῆς δευτέρας περιόδου· καὶ τότε τὸ περίφημον ἀνάγλυφον τῆς Πύλης τῶν Λεόντων δὲν εἶναι ἄλλο ἢ ὁ θυρεὸς τῶν Ἀτρειδῶν. Ἐλπίζω ὅτι συντόμως θὰ δημοσιεύσω τοὺς λόγους, οἱ ὅποιοι ἐπιβάλλουσι τὴν τοιαύτην ἀπόδοσιν. Νομίζω ὅτι εἰς τὸν Αἰγισθον καὶ τὴν Κλυταιμνήστραν ἢ καὶ εἰς τὸν Ὀρέστην πρέπει νὰ ἀποδοθῇ ἡ ἀνατολικὴ ἐπέκτασις, ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι ἰδρῦθη εἰδικῶς, ἵνα προστατεύσῃ τὴν ὑπόγειον δεξαμενὴν καὶ ἐξασφαλίσῃ τὴν προμήθειαν ὕδατος ἐν καιρῷ πολιορκίας.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται φανερόν, πόσον ὀλίγας θετικὰς πληροφορίας ἔχομεν διὰ τὰ νομιζόμενα γνωστὰ τείχη τῶν Μυκηνῶν, πόση μεγάλη ἀνάγκη ὑπάρχει μιᾶς νέας μελέτης τῶν καὶ πόσης μεγάλης σημασίας εἶναι αἱ ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι, αἱ ἐνεργούμεναι ἀπὸ διετίας.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ε. ΜΥΛΩΝΑΣ